

Про судові рішення у цивільній справі

*Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 18 грудня 2009 року № 14*

З метою забезпечення правильного й однакового застосування судами норм цивільного процесуального законодавства при ухваленні рішення суду Пленум Верховного Суду України **постановляє** дати судам такі роз'яснення:

1. Судові рішення викладаються у формі ухвали або рішення (частина перша статті 208 Цивільного процесуального кодексу України; далі — ЦПК). Судовий наказ і заочне рішення є різновидами судового рішення.

Судовий розгляд, яким справа вирішується по суті, закінчується ухваленням рішення суду іменем України, в тому числі при відшкодуванні шкоди відповідно до Закону України від 1 грудня 1994 року № 266/94-ВР «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду», в якому вирішуються питання, що складають його зміст (статті 214—218 ЦПК). Інші випадки закінчення розгляду справи (зокрема, закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду) оформляються постановленням ухвали.

Судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, — і за її межами (частина перша статті 14 ЦПК).

2. Рішення суду як найважливіший акт правосуддя покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права. У зв'язку з цим суди повинні неухильно додержувати вимог про законність і обґрунтованість рішення у цивільній справі (частина перша статті 213 ЦПК).

Рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства відповідно до статті 2 ЦПК, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин відповідно до статті 8 ЦПК, а також правильно витлумачив ці норми. Якщо спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія

закону), а за відсутності такого — суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права).

Якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, то рішення є законним, якщо судом застосовано відповідно до частини четвертої статті 8 ЦПК норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той з них, який прийнято пізніше. При встановленні суперечностей між нормами права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, суду також необхідно враховувати роз'яснення Пленуму Верховного Суду України, що містяться в постанові від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя».

Обґрунтованим визнається рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні і які відповідають вимогам закону про їх належність та допустимість, або обставин, що не підлягають доказуванню, а також якщо рішення містить висновки суду, що відповідають встановленим на підставі достовірних доказів обставинам, які мають значення для вирішення справи.

3. Відповідно до положень статей 10 і 11 ЦПК суд розглядає цивільні справи в межах заявлених позивачем вимог та зазначених і доведених ним обставин.

Відповідно до статті 19 Конституції України, статті 1 ЦПК та з урахуванням положення частини четвертої статті 10 ЦПК вийти за межі заявлених вимог (вирішити незаявлену вимогу, задовольнити вимогу позивача у більшому розмірі, ніж було заявлено) суд має право лише у випадках, прямо передбачених законом. Наприклад, суд має право вийти за межі заявлених вимог і з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину одночасно з позбавленням батьківських прав (частина друга статті 166 Сімейного кодексу України); застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину (частина п'ята статті 216 Цивільного кодексу України; далі — ЦК).

При цьому суди повинні мати на увазі, що справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду (частина третя статті 235 ЦПК).

4. Правила частини третьої статті 209 ЦПК застосовуються лише у виняткових випадках,

коли внаслідок складності справи складання повного рішення потребує багато часу та може бути відкладено на строк не більше ніж п'ять днів з дня закінчення розгляду справи. В іншому разі суд має ухвалити повне рішення і проголосити його негайно після закінчення судового розгляду. Якщо складання повного рішення відкладається, його вступна і резолютивна частини викладаються у письмовому вигляді, підписуються всім складом суду, відразу проголошуються; цей процесуальний документ приєднується до справи і суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду, що має бути зафіксовано в журналі судового засідання.

Відкладення проголошення вступної і резолютивної частин рішення після закінчення розгляду справи не допускається.

Суди повинні суворо дотримуватися визначеного строку складання повного рішення.

5. При заочному розгляді справи складання повного рішення, яке слід називати заочним, може бути відкладено, проте в силу статті 227 ЦПК повний текст рішення відповідачеві у будь-якому випадку має бути направлено не пізніше п'яти днів з дня проголошення рішення суду або його вступної та резолютивної частин. Суд повинен ухвалити заочне рішення, яке за своїм змістом має відповідати вимогам статті 215 ЦПК (містити в собі вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини у визначеній послідовності). При цьому в описовій частині заочного рішення необхідно вказати, що заочний розгляд справи відбувся за відсутності відповідача (усіх відповідачів); у резолютивній частині цього рішення має бути зазначено, крім загального порядку оскарження, також строк і порядок подання відповідачем заяви про його перегляд.

Повторне заочне рішення, в тому числі ухвалене тим же складом суду, оскаржується в загальному порядку, встановленому ЦПК, про що має бути зазначено в резолютивній частині рішення (частина третя статті 232 ЦПК).

Виправлення описок чи арифметичних помилок, ухвалення додаткового рішення чи роз'яснення рішення при заочному розгляді справи здійснюються за загальними правилами, передбаченими статтями 219—221 ЦПК. При цьому додаткове до заочного рішення не може бути оскаржене відповідачем до суду, що його ухвалив, у порядку статті 228 ЦПК.

6. Враховуючи принцип безпосередності судового розгляду (стаття 159 ЦПК), рішення може бути обґрунтоване лише доказами, одержаними у визначеному законом порядку та дослідженими в тому судовому засіданні, в якому ухвалюється рі-

шення. Неприпустимим є витребування і приєднання до справи матеріалів на підтвердження висновків і мотивів рішення після його ухвалення.

Якщо докази у справі зібрані в порядку, передбаченому статтями 132, 133, 140 та частиною четвертою статті 191 ЦПК, суд може обґрунтувати ними рішення лише за умови, якщо вони були ним оголошені в судовому засіданні, пред'явлені для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, та досліджені в сукупності з іншими доказами. При ухваленні рішення суд відповідно до статті 212 ЦПК оцінює докази з урахуванням вимог статей 58 та 59 ЦПК про їх належність і допустимість. Обставини справи, які за законом мають бути підтверджені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись іншими засобами доказування.

7. Відповідно до частини четвертої статті 61 ЦПК при розгляді справи про цивільно-правові наслідки дій особи, стосовно якої ухвалено вирок, що набрав законної сили, або постанову суду у справі про адміністративне правопорушення, цей вирок або постанова обов'язкові для суду лише з питань, чи мали місце ці дії та чи вчинені вони цією особою. Тому, розглядаючи позов, який впливає з кримінальної справи чи зі справи про адміністративне правопорушення, суд не вправі обговорювати вину відповідача, а може вирішувати питання лише про розмір відшкодування. Інші прийняті в рамках кримінальної справи чи справи про адміністративне правопорушення постанови оцінюються судом згідно з положеннями статті 212 ЦПК. На підтвердження висновку суду щодо розміру відшкодування збитків у рішенні, крім посилання на вирок у кримінальній справі чи постанову у справі про адміністративне правопорушення, необхідно також зазначати докази, подані сторонами при розгляді цивільної справи (наприклад, врахування матеріального становища відповідача або вини потерпілого).

Оскільки обставини, встановлені судовим рішенням у цивільній, господарській або адміністративній справі, що набрало законної сили, не доказуються при розгляді інших справ лише в тому разі, коли в них беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини, чи їх правонаступники (частина третя статті 61 ЦПК), то в інших випадках — ці обставини встановлюються на загальних підставах.

Під судовим рішенням, зазначеним у частині третій статті 61 ЦПК, мається на увазі будь-яке судове рішення, яким справа вирішується по суті, яке ухвалює суд у порядку цивільного судочинства (рішення, в тому числі й заочне, або ухвала, а також судовий наказ), у порядку господарсько-го судочинства — відповідно до Господарського

процесуального кодексу України, у порядку адміністративного судочинства — відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України.

За змістом частини третьої статті 14, частини третьої статті 61, частини другої статті 223 ЦПК особи, які не брали участі в цивільній, господарській або адміністративній справі, в якій судом ухвалено відповідне судове рішення, мають право при розгляді іншої цивільної справи за їх участю оспорювати обставини, встановлені цими судовими рішеннями. У даному випадку суд ухвалює рішення на основі досліджених у судовому засіданні доказів.

8. Ухвалене у справі рішення має бути гранично повним, ясним, чітким, викладеним у послідовності, встановленій статтею 215 ЦПК, і обов'язково містити вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини.

Разом з тим рішення не повинно містити зайвої деталізації, яка не має правового значення в даній справі, а також незрозумілих словосполучень, занадто довгих речень, через які викладення фактичних обставин важко сприймається.

9. У вступній частині рішення зазначаються: час та місце його ухвалення; повне найменування суду, що його ухвалив; прізвище та ініціали судді (суддів — при колегіальному розгляді) і секретаря судового засідання; імена (найменування) сторін та інших осіб, які брали участь у справі; предмет позовних вимог.

При цьому вказуються всі ті особи, які згідно зі статтею 26 ЦПК належать до складу осіб, які беруть участь у даній справі, а не лише ті, які фактично брали участь у розгляді справи. Якщо сторонами є юридичні особи, то найменування такої особи слід наводити відповідно до документів про реєстрацію юридичної особи. Предмет позовних вимог (у тому числі первісного, зустрічного позову та позову третьої особи із самостійними вимогами) зазначається виходячи з вимог закону, який підлягає застосуванню до спірних правовідносин, та підстав заявленої вимоги.

10. В описовій частині рішення необхідно, зокрема, вказати: зміст і підстави позовних вимог відповідно до позовної заяви; про внесені зміни підстав чи предмета позову, розміру позовних вимог, якщо вони мали місце, і узагальнено викласти позицію відповідача: чи визнає він позов, а якщо визнає, то повністю чи частково; у разі заперечень — у чому суть заперечень проти позову; пояснення осіб, які беруть участь у справі, висновки органів державної влади або місцевого самоврядування, якщо вони брали участь у справі, а також зазначити докази і обставини, для встановлення яких вони досліджувалися. При цьому пред'явлення відповідачем зустрічного

позову чи третьою особою самостійних вимог не змінює процесуального статусу цієї особи.

11. У мотивувальній частині рішення слід наводити дані про встановлені судом обставини, що мають значення для справи, їх юридичну оцінку та визначені відповідно до них правовідносини, а також оцінку всіх доказів, розрахунки, з яких суд виходив при задоволенні грошових та інших майнових вимог. Встановлюючи наявність або відсутність фактів, якими обґрунтовувалися вимоги чи заперечення, визнаючи одні та відхиляючи інші докази, суд має свої дії мотивувати та враховувати, що доказування не може ґрунтуватися на припущеннях (частина четверта статті 60 ЦПК).

Оскільки правом на звернення до суду за захистом наділена особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів, а також у разі звернення до суду органів та осіб, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси (частини перша та друга статті 3 ЦПК), то суд повинен встановити, чи були порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси цих осіб, а якщо були, то вказати, чи є залучений у справі відповідач відповідальним за це.

Встановивши, що строк для звернення з позовом пропущено без поважної причини, суд у рішенні зазначає про відмову в позові з цих підстав, якщо про застосування позовної давності заявлено стороною у спорі, зробленою до ухвалення ним рішення, крім випадків, коли позов не доведено, що є самостійною підставою для цього.

Якщо сторона (її представник, повноваження якого не обмежені) визнавала обставини, якими інша сторона обґрунтовує свої вимоги або заперечення, суд посилається на це в рішенні як на підставу звільнення від доказування цих обставин (частина перша статті 61 ЦПК), а при прийнятті згідно зі статтею 178 ЦПК відмови сторони від визнання обставини — зазначає про його відхилення.

У цій частині рішення має міститися обґрунтування щодо кожного доводу сторін по суті позову, що є складовою вимогою частини першої статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950; далі — Конвенція).

За змістом частини четвертої статті 174 ЦПК у разі визнання відповідачем позову, яке не суперечить закону, не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд у мотивувальній частині рішення може вказати лише про визнання позову та прийняття його судом.

12. У мотивувальній частині кожного рішення має бути наведено також посилання на закон

та інші нормативно-правові акти матеріального права (назва, стаття, її частина, абзац, пункт, підпункт закону), у відповідних випадках — на норми Конституції України, на підставі яких визначено права та обов'язки сторін у спірних правовідносинах, на статті 10, 11, 60, 212 та 214 ЦПК (статті 224—226 ЦПК — при ухваленні заочного рішення) й інші норми процесуального права, керуючись якими суд установив обставини справи, права та обов'язки сторін. У разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права та підлягають застосуванню в даній справі.

У необхідних випадках суд зазначає про урахування:

рішення Конституційного Суду України про офіційне тлумачення Конституції та законів України, які підлягають застосуванню в даній справі та при вирішенні питання про відповідність Основному Закону України нормативно-правових актів, перелічених у пункті 1 частини першої статті 150 Конституції України, якими сторони доводять свої вимоги чи заперечення;

постанов Пленуму Верховного Суду України, прийнятих відповідно до статті 125 Конституції України і статті 55 Закону України від 7 лютого 2002 року № 3018-III «Про судоустрій України», з питання застосування норм процесуального та матеріального права, які підлягають застосуванню в даній справі.

Пояснення осіб, які беруть участь у справі, показання свідків, пояснення експерта, спеціаліста наводяться в рішенні суду від третьої особи. У тексті рішення не допускається використання скорочень і слів, які не прийнято застосовувати в офіційних документах, а також внесення виправлень, не застережених перед підписом судді.

13. Резолютивна частина повинна мати вичерпні, чіткі, безумовні й такі, що впливають зі встановлених фактичних обставин, висновки по суті розглянутих вимог і залежно від характеру справи давати відповіді на інші питання, зазначені у статтях 215—217 ЦПК.

У ній, зокрема, має бути зазначено:

висновок суду про задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково (при відмові в позові слід точно зазначити, кому, відносно кого та в чому відмовлено);

висновок суду по суті позовних вимог: які саме права позивача визнано або поновлено;

розмір грошових сум чи перелік майна, присуджених сторони;

вартість майна, яке належить стягнути з відповідача, якщо при виконанні рішення присудженого майна у наявності не буде;

конкретні дії, які відповідач повинен вчинити та на чю користь, або інший передбачений законом спосіб захисту порушеного права;

розподіл судових витрат відповідно до вимог статті 88 ЦПК;

строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження;

у яких межах допускається негайне виконання рішення, коли суд зобов'язаний або має право його допустити.

При об'єднанні в одне провадження кількох вимог або прийнятті зустрічного позову чи позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги, має бути сформульовано, що саме ухвалив суд щодо кожної позовної вимоги.

Вирішуючи за позовами про визнання питання про наявність або відсутність тих чи інших правовідносин, суд при задоволенні позову зобов'язаний у необхідних випадках зазначити в резолютивній частині рішення і про ті правові наслідки, які тягне за собою таке визнання (наприклад, про анулювання актового запису про реєстрацію шлюбу в разі визнання його недійсним, анулювання свідцтва про право власності в разі задоволення позову про витребування майна від добросовісного набувача тощо).

З метою запобігання виникненню неясності при виконанні рішення у його резолютивній частині зазначається точне та повне найменування юридичної особи, прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи, відносно яких суд вирішив питання.

Суд не має права вирішувати питання про права та обов'язки осіб, не залучених до участі у справі, оскільки це є порушенням норм процесуального права, які тягнуть за собою безумовне скасування рішення суду (пункт 4 частини першої статті 311, пункт 4 частини першої статті 338 ЦПК).

14. Згідно з частиною першою статті 192 ЦК законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території України, є грошова одиниця України — гривня. У зв'язку з цим при задоволенні позову про стягнення грошових сум суди повинні зазначати в резолютивній частині рішення розмір суми, що підлягає стягненню, цифрами і словами у грошовій одиниці України — гривні. При стягненні періодичних платежів суд має вказати період, протягом якого проводиться виконання.

У разі пред'явлення позову про стягнення грошової суми в іноземній валюті суду слід у мотивувальній частині рішення навести розрахунки з переведенням іноземної валюти в укра-

їнську за курсом, встановленим Національним банком України на день ухвалення рішення.

Суд має право ухвалити рішення про стягнення грошової суми в іноземній валюті з правовідносин, які виникли при здійсненні валютних операцій, у випадках і в порядку, встановлених законом (частина друга статті 192 ЦК, частина третя статті 533 ЦК; Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 року № 15-93 «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

15. Рішення суду ухвалюється, оформлюється письмово і підписується в нарадчій кімнаті суддею, а в разі колегіального розгляду — суддями, які розглядали справу; воно може бути написаним від руки, виконаним машинописним способом чи набране на комп'ютері в одному примірнику. Рішення суду проголошується негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків, установлених ЦПК.

Вимоги статей 209, 215 та 218 ЦПК щодо порядку ухвалення рішення суду, його змісту, а також проголошення рішення суду як єдиної процесуальної форми вирішення справи є обов'язковими для позовного та окремого провадження.

Датою ухвалення рішення у справі є день його проголошення.

16. Згідно з положеннями статті 196 ЦПК суди повинні суворо дотримуватися таємниці нарадчої кімнати. Під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу. Вихід судді з нарадчої кімнати до проголошення судового рішення може мати місце під час перерви для відпочинку (протягом робочого часу та після його закінчення). Тому, наприклад, вихід до нарадчої кімнати у п'ятницю та проголошення рішення в понеділок є порушенням її таємниці. При цьому обмін суддею думками з ким-небудь із приводу судового рішення, що ухвалюється, не допускається.

Порушення правил про таємницю нарадчої кімнати є порушенням норм процесуального права і може бути підставою для скасування рішення суду, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи, зокрема в разі доведення факту спілкування судді поза межами нарадчої кімнати з учасником процесу чи іншими особами з приводу справи, що розглядається (частина третя статті 309 ЦПК, частина друга статті 338 ЦПК).

17. Відповідно до статті 217 ЦПК суд, який ухвалив рішення, не звернуто до негайного виконання, за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, може забезпечити його виконання, про що зазначає в резолютивній частині рішення, за правилами забезпечення позову, встановленими статтями 151—153 ЦПК. Проте таке забезпечення

виконання рішення підлягає застосуванню лише після набрання ним законної сили.

18. За статтею 215 ЦПК у формі рішення ухвалюється той судовий акт, яким справа вирішується по суті. Закон не передбачає включення до резолютивної частини рішення висновків з процесуальних питань, не пов'язаних з вирішенням справи по суті. Тому в цій частині неприпустимо вирішувати питання про виділення частини вимог у самостійне провадження або про закриття провадження по них, залишення заяви без розгляду тощо. Висновки з таких питань викладаються у формі ухвал (частина друга статті 208 ЦПК), які постановляються у вигляді самостійного процесуального документа і можуть постановлятися одночасно з рішенням.

19. Вирішуючи питання про виправлення описок чи арифметичних помилок, допущених у судовому рішенні (рішенні або ухвалі), суд не має права змінювати зміст судового рішення, він лише усуває такі неточності, які впливають на можливість реалізації судового рішення чи його правосудності. Проте якщо неправильне визначення стягнутої суми було наслідком, наприклад, застосування закону, який не підлягав застосуванню, то підстав для виправлення арифметичних помилок немає.

Питання про внесення виправлень може бути вирішено судом, що ухвалив рішення, як із власної ініціативи, так і за заявою осіб, які беруть участь у справі, і незалежно від того, чи виконано рішення, але в межах установленого законом строку, протягом якого воно може бути пред'явлено до примусового виконання. Внесення виправлень у судові рішення, яке не підлягає примусовому виконанню, строком не обмежено.

Після внесення виправлень чи арифметичних помилок текст рішення змінювати не можна, проте у виконавчому листі наводяться формулювання резолютивної частини рішення в тій редакції, яку воно отримало у зв'язку з постановленням відповідної ухвали.

20. Додаткове рішення може бути ухвалено лише у випадках і за умов, передбачених статтею 220 ЦПК; воно не може змінити суті основного рішення або містити в собі висновки про права та обов'язки осіб, які не брали участі у справі, чи вирішувати вимоги, не досліджені в судовому засіданні.

Додаткове рішення може ухвалити лише той склад суду, що ухвалив рішення в даній справі. В іншому разі особа має право звернутися до суду з тими ж вимогами на загальних підставах.

При порушенні питання про ухвалення додаткового рішення з інших підстав суд ухвалою відмовляє в задоволенні заяви.

У порядку, визначеному статтею 220 ЦПК, може бути ухвалено додаткове рішення й щодо заочного рішення.

Оскарження додаткового рішення провадиться на загальних підставах. Якщо на рішення суду подано апеляційну чи касаційну скаргу і разом із цим порушено питання про ухвалення додаткового рішення, суд повинен спочатку ухвалити додаткове рішення, а потім надсилати справу для перегляду до суду вищої інстанції.

У разі скасування рішення у справі ухвалене додаткове рішення втрачає силу.

21. Відповідно до статті 221 ЦПК роз'яснення рішення суду, а не ухвали, можливе тоді, коли воно не містить недоліків, що можуть бути усунені лише ухваленням додаткового рішення, а є незрозумілим, що ускладнює його реалізацію. Зазначене питання розглядається судом, що ухвалив рішення, і в ухвалі суд викладає більш повно та ясно ті частини рішення, розуміння яких викликає труднощі, не вносячи змін у суть рішення і не торкаючись питань, які не були предметом судового розгляду. Роз'яснення рішення не допускається, якщо воно виконане або закінчився установлений законом строк, протягом якого рішення може бути пред'явлене до виконання.

Якщо фактично порушено питання про зміну рішення або внесення в нього нових даних, у тому числі й роз'яснення мотивів ухваленого рішення, суд ухвалою відмовляє в роз'ясненні рішення.

22. Передбачений статтею 222 ЦПК обов'язок суду надсилати протягом п'яти днів з дня проголошення судового рішення його копію рекомендованим листом з повідомленням про вручення особам, які брали участь у справі, але не були присутні в судовому засіданні, стосується як позовного, так і інших видів провадження. В останньому випадку копію судового рішення слід надсилати заявникові або заінтересованій особі, за відсутності якої розглянуто справу. У зазначеній статті йдеться про рішення суду, а також ухвали суду, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду.

23. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Пленуму Верховного Суду України від 29 грудня 1976 року № 11 «Про судові рішення» (зі змінами, внесеними згідно з постановами від 24 квітня 1981 року № 4, від 25 грудня 1992 року № 13 та від 25 травня 1998 року № 15).

Д.Д. Лущеник,
суддя Верховного Суду України

Законність, обґрунтованість і справедливість судового рішення — основні чинники авторитету судової влади

*(коментар до постанови
Пленуму Верховного Суду України
від 18 грудня 2009 р. № 14
«Про судові рішення
у цивільній справі»)*

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, при розгляді та вирішенні цивільної справи реалізують норми процесуального права шляхом здійснення своїх прав, виконання обов'язків, дотримання передбачених у законі заборон. Однак лише суд як орган державної влади, що уповноважений на здійснення правосуддя у цивільних справах, застосовує норми права. Ця правозастосовна діяльність суду пов'язана з прийняттям та оформленням відповідного правозастосовного документа — судового рішення, яке ухвалюється від імені України і є кінцевим актом у застосуванні норм матеріального та процесуального права.

Дотримання процесуальних норм, що регламентують порядок ухвалення рішення та процесуальної форми, якій рішення повинно відповідати, гарантує його законність, обґрунтованість і справедливість.

Крім того, точне й неухильне дотримання судами норм процесуального законодавства щодо змісту судових рішень є основною умовою виконання та досягнення завдань цивільного судочинства, оскільки рішення суду — це найбільш важливий акт правосуддя, спрямований на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та свобод юридичних осіб, інтересів держави (ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України; далі — ЦПК).

Беручи до уваги суттєву процесуальну новелізацію інституту судового рішення у цивільних справах, пов'язану із прийняттям у березні 2004 р. нового ЦПК, та враховуючи, що суди вже в повній мірі не могли застосовувати відповідну постанову Пленуму Верховного Суду України, яка була прийнята ще 29 грудня 1976 р., Пленум прийняв нову постанову від 18 грудня 2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі».

Нагадаємо, що 12 червня 2009 р. Пленум уже прийняв постанови,

які роз'яснюють спірні питання, пов'язані з провадженням у справі до судового розгляду (це підготовка справи до судового розгляду), та проведенням судового засідання по суті розгляду справи.

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» стосується такої частини заключної стадії судового розгляду, як ухвалення та проголошення судового рішення.

Автор вважає за необхідне прокоментувати деякі основні аспекти цієї постанови.

Щодо назви постанови, то слід пояснити, що Верховний Суд України виходив із того, що, незважаючи на зміну узагальнюючого (родового) визначення судових актів із «судові постанови» (ЦПК 1963 р.) на «судові рішення», у постанові роз'яснюються питання, безпосередньо пов'язані саме з рішенням суду (в тому числі й заочного рішення), яке ототожнюється із судовим рішенням, яким справа закінчується по суті її розгляду (п. 1). Що ж до процесуальних ухвал, які постановляються судом при розгляді справи, в тому числі й тих, якими розгляд справи також закінчується, то практично всі спірні питання роз'яснені в двох названих вище постановках Пленуму, що були прийняті 12 червня 2009 р. Щодо такого різновиду судового рішення, як судовий наказ, то відповідна постанова Пленуму знаходиться на стадії її прийняття.

Особливу увагу в постанові приділено таким найважливішим вимогам, що пред'являються до судового рішення, як законність і обґрунтованість, оскільки саме завдяки їм воно виконує функції захисту порушеного, невизнаного чи оспорюваного права (п. 2). Роз'яснюючи вимогу до рішення — щодо законності, Пленум, зокрема, вніс визначеність у питання про розмежування правил застосування норм матеріального та процесуального права у правозастосовній діяльності суду. Крім того, детально

роз'яснені правові дефініції, визначені ст. 213 ЦПК, в тому числі й щодо процедури вирішення розбіжностей між нормами права при ухваленні рішення.

Одним із найскладніших питань, роз'яснених у постанові, виявилось право суду вийти за межі пред'явленого позову. У зауваженнях і пропозиціях, що надійшли не лише від судів, а й від вищих навчальних юридичних закладів, учених-процесуалістів, державних органів, думки з обґрунтованими мотивуваннями практично розділились порівну. Складність полягала в тому, що процесуальний кодекс такого права суду не надавав (на відміну від ЦПК 1963 р.) і він прийнятий пізніше тих матеріальних (регулятивних) кодексів, які надають суду таке право, зокрема Цивільний кодекс України (ст. 216), Сімейний кодекс України (ст. 166) та ін. Необхідно було також враховувати й те, яка форма реалізації норм матеріального права може бути передбачена лише процесуальним законом. Ураховуючи наведене та беручи до уваги положення ст. 19 Конституції України, ст. 1 ЦПК, у п. 3 постанови, яка коментується, роз'яснено, що суди мають право вийти за межі заявлених вимог (вирішити незаявлену вимогу, задовольнити вимогу позивача у більшому розмірі, ніж було заявлено) лише у випадках, прямо передбачених законом, але з урахуванням положення ч. 4 ст. 10 ЦПК. Це, зокрема, означає, що суд повинен виконати свої обов'язки, які у нього безумовно є у змагальному процесі, через свої інструктивні, вказівні повноваження. Так, позивач, в інтересах якого суд має намір вийти за межі позову, повинен бути поінформований про таке право суду, щоб не порушувалися принципи диспозитивності та змагальності процесу, оскільки саме на нього в такому разі буде покладено обов'язок доказування та подання доказів.

У п. 7 судам детально роз'яснено як вирішувати спірні питання, що виникають при застосуванні преюдиціальних фактів, оскільки в новому ЦПК містилися суттєві зміни, що пов'язані із судовими рішен-

нями, які ухвалюються за правилами господарської та адміністративної юрисдикції.

Судові процесуальні документи мають важливе значення для оцінки правильності вирішення судами цивільних справ. У судовій практиці, на жаль, трапилося немало випадків, коли неправильне складання процесуальних документів було підставою для скасування або зміни судових рішень, що свідчить про недоліки в роботі судді (суду) або ж про наявність суддівської помилки.

Закон не встановлює — і це практично неможливо — повної визначеної форми складання процесуальних судових документів, передбачених цивільним процесуальним законодавством. Однак у законі є необхідні реквізити (форма, зміст тощо) ряду судових документів.

У зв'язку з цим у пунктах 9—13 постанови детально роз'яснені питання, які стосуються викладення змісту (структури) судового рішення, що передбачено ст. 215 ЦПК. Особливо слід звернути увагу на п. 12 постанови, в якому роз'яснюється можливість посилання у мотивувальній частині рішення на судові акти Конституційного Суду України та постанови Пленуму Верховного Суду України, виходячи з того, що судовий прецедент у вітчизняній правовій системі не віднесено до джерел права.

У постанові роз'яснено, що норми матеріального та процесуального права, якими суд керувався при ухваленні рішення, повинні бути вказані у мотивувальній частині. При цьому щодо рішень Конституційного Суду України та постанов Пленуму Верховного Суду України зазначено, що суду належить їх ураховувати при ухваленні рішення. Таким чином, здійснено розмежування між законом як джерелом права та правозастосовними актами вищих судових органів. Урахування таких судових актів є важливим, оскільки в силу ст. 125 Конституції Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, а згідно зі ст. 55 Закону від 7 лютого

2002 р. № 3018-III «Про судоустрій України» (далі — Закон № 3018-III) його Пленум дає роз'яснення судам з питань застосування законодавства (це легальне тлумачення). Такому статусу роз'яснень Пленуму повинно відповідати їх практичне значення. Також згідно з Конституцією акти чи їх окремі положення, визнані Конституційним Судом України неконституційними, втрачають силу. З цього випливає, що рішення цього Суду, яким акти визнані неконституційними, обов'язкові для суду загальної юрисдикції, він повинен їх ураховувати, у тому числі й посилаючись на них у судових рішеннях.

Важливо було звернути увагу судів на те, що рішення має містити обґрунтування щодо кожного доводу сторін по суті позову, що є складовою вимогою, встановленою у ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (п. 11).

Узагальнення судової практики та практика Верховного Суду України свідчать про те, що певною проблемою для судів стало дотримання вимог щодо таємниці нарадчої кімнати, і, на нашу думку, це пов'язано з тим, що новий ЦПК уже не розглядає як безумовну підставу для скасування рішення порушення цієї таємниці, що було передбачено в ЦПК 1963 р. і, крім того, на жаль, не містить статті про зміст поняття «таємниця нарадчої кімнати» (у старому Кодексі це була ст. 210). Проте нарадча кімната — це закрита частина процесу, де дія принципу гласності припиняється. Тут діють дві складові: таємниця ухваленого судового рішення і таємниця (заборона) щодо розголошення міркувань, які були висловлені в цій кімнаті. Таємниця нарадчої кімнати забезпечує дотримання принципу незалежності суду та підпорядкування лише закону.

Відповідно до ст. 196 ЦПК під час ухвалення судового рішення ніхто не має права перебувати в нарадчій кімнаті, крім складу суду, який розглядає справу. Під час перебування в нарадчій кімнаті суддя не має права розглядати інші судові справи.

Згідно з ч. 1 ст. 209 ЦПК суди ухвалюють рішення іменем України негайно після закінчення судового розгляду. Саме тому в п. 16 постанови Пленуму звернено увагу судів на безумовне дотримання положення закону про таємницю нарадчої кімнати. Зокрема, зазначено, що вихід до нарадчої кімнати у п'ятницю та проголошення рішення в понеділок є порушенням її таємниці. Це стосується й інших вихідних та святкових днів і не стосується, якщо ці дні визначені як робочі.

Пленум Верховного Суду України виходив із того, що наявність передбачених Кодексом законів про працю України вихідних днів стосується судового розгляду і не може стосуватися порядку ухвалення рішення, коли судді повинні дотримуватися положення про таємницю нарадчої кімнати. У разі неможливості складання повного рішення, наприклад, у п'ятницю увечері, ЦПК передбачив право суду або перенести закінчення розгляду справи на понеділок, або проголосити вступну і резолютивну частину рішення.

Після ухвалення рішення перед судом можуть бути поставлені питання про: 1) виправлення описок та арифметичних помилок (ст. 219 ЦПК), 2) ухвалення додаткового рішення (ст. 220 ЦПК), 3) роз'яснення рішення (ст. 221 ЦПК), 4) про відстрочку, розстрочку його виконання, вжиття заходів для забезпечення його виконання (ст. 217 ЦПК). Пленум роз'яснив спірні питання про усунення недоліків ухваленого рішення в пунктах 17–21. Звернено увагу судів на те, що ці процесуальні питання повинні вирішуватися тим складом суду, що ухвалив рішення. Це пов'язано з тим, що виходячи з принципів цивільного судочинства (зокрема, законність, безпосередність процесу) та завдань цивільного судочинства, усунути недоліки рішення може той суд, що ухвалив судове рішення, і йдеться не про суд як державну інституцію (тобто районний суд), а про склад суду, що ухвалив судове рішення. Неточність і неясність висловлювань у рішенні може пояснити лише суд, що допустив

такий недолік. Відповідь на позовну вимогу, щодо якої не було ухвалено рішення, може дати той суд, який розглядав цю вимогу. Лише той склад суду, який розглянув справу і вирішив питання про право, може точно зазначити про розмір присудженого, оскільки вирішення цих питань перебуває у залежності одне від одного і невід'ємному зв'язку. За неможливості ухвалити додаткове рішення, особа має право звернутися до суду на загальних підставах, а в інших випадках — відповідна заява приєднується до матеріалів справи.

На нашу думку, важливими є роз'яснення, що стосуються культури такого процесуального документа, як судове рішення (зокрема, пункти 4, 8, 9, 10, 16 постанови), хоча в деяких зауваженнях до проекту постанови зазначалося, що вони не мають певного правового навантаження.

Однак грамотне складання процесуальних судових документів має велике значення для підвищення культури судочинства і виховної ролі суду. Це стало ще більш актуальним у зв'язку з прийняттям 22 грудня 2005 р. Закону України «Про доступ до судових рішень», завдяки якому кожен має можливість дати свою оцінку мові та стилю викладення тексту судового рішення, культурі судочинства та, звичайно, культурі автора цього документа (судді), а зрештою — справедливості судової влади.

Зайве вказувати на те, що судові процесуальні документи повинні бути викладені та оформлені грамотно. Неправильне вживання юридичних термінів, наявність орфографічних, пунктуаційних чи стилістичних помилок, неточних, двояких для розуміння понять та формулювань, громіздких речень та інших недоліків негативно позначається на якості судового документа, а то й викликають неповагу до нього, а значить підривають авторитет суду. При написанні рішення слід дотримуватися послідовності у викладенні подій, фактів, інших відомостей, не переходити хаотично з одного питання до іншого і знову повертатися до попереднього.

Вимога дотримуватися доречності у викладенні тексту полягає в тому, щоб судові акти оформлювалися з дотриманням правил письмової мови (ділового стилю). У зв'язку з цим недоречно використання елементів усної розмовної мови, застосування неологізмів, емоційно-прикрашених, простомовних та жаргонних слів, які знижують офіційний тон документа.

У зв'язку з наведеним у п. 8 постанови, зокрема, зазначено, що рішення не повинно містити зайвої деталізації, яка не має правового значення в даній справі, а також незрозумілих словосполучень, занадто довгих речень, через що викладення фактичних обставин важко сприймається.

У пропозиціях апеляційних судів ставилось питання: чи має право суд проголошувати рішення сидячи або без мантиї? З цього приводу вважаємо за необхідне зазначити таке. Якщо зовнішній вигляд, поведінка судді поза межами судового засідання має морально-етичне значення, то вимога до судді при здійсненні правосуддя засідати в мантиї та мати нагрудний знак судді закріплено на рівні закону (статті 134, 135 Закону № 3018-III). Символи судової влади уособлюють судову владу, дисциплінують усіх присутніх в залі судового засідання, свідчать про наявність в особі, одягненої в суддівську мантию, повноважень на відправлення правосуддя, створюють поважне ставлення до судді як єдиного носія та представника судової влади. У зв'язку з цим і проголошення судового рішення від імені держави повинно здійснюватися стоячи. Спрощене ставлення до символів судової влади, участь судді в судовому засіданні без мантиї значно знижують авторитет як самого судді, так і суду в цілому.

Вважаємо, що скерування судової практики відповідно до наданих роз'яснень дасть змогу реалізувати той демократичний потенціал, який закладено у ЦПК, забезпечити ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення шляхом розгляду справи упродовж розумних строків.

Про внесення змін та доповнень до постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів»

Постанова
Пленуму Верховного Суду України
від 18 грудня 2009 року № 16

З метою подальшого вдосконалення практики застосування судами законодавства про відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, упередження судових помилок при розгляді справ цієї категорії Пленум Верховного Суду України **п о с т а н о в л я є:**

Внести до постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» такі зміни та доповнення:

1. Абзац перший пункту 1 постанови викласти в такій редакції:

«1. При розгляді справ про злочини, предметом яких є наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, обладнання, призначене для виготовлення цих засобів, речовин, їх аналогів, або прекурсорів (статті 305—320 Кримінального кодексу України (далі — КК), суди мають керуватися законами України від 15 лютого 1995 року № 60/95-ВР «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсорів» (в редакції Закону від 22 грудня 2006 року № 530-V; далі — Закон «Про наркотичні засоби...»), від 15 лютого 1995 року № 62/95-ВР «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» (далі — Закон «Про заходи протидії незаконному обігу...»), Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (далі — Перелік), який затверджується та змінюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері охорони здоров'я, а також Таблицями невеликих, великих та особливо великих розмірів наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, які знаходяться в незаконному обігу (далі — Таблиці), що затверджуються спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері охорони здоров'я».

2. Абзаци перший та другий пункту 2 постанови викласти в такій редакції:

«2. Звернути увагу судів на те, що Законом «Про наркотичні засоби...» регулюються суспіль-

ні відносини у сфері обігу в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, визначаються порядок, умови та особливості здійснення діяльності, пов'язаної з таким обігом. При цьому слід мати на увазі, що згідно з частиною третьою статті 3 зазначеного Закону в разі, коли міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж передбачені законодавством про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсорів, застосовуються правила міжнародного договору.

Законом «Про заходи протидії незаконному обігу...» передбачено систему заходів, спрямованих проти незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, повноваження відповідних державних органів щодо протидії такому обігу, в тому числі і щодо контрольованої поставки та оперативної закупівлі наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів».

3. Пункт 3 постанови викласти в такій редакції:

«3. За змістом Закону «Про наркотичні засоби...» під незаконним виробництвом наркотичних засобів та (або) психотропних речовин слід розуміти всі дії, пов'язані з серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин, включаючи відокремлення частин рослин або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують, здійснені всупереч установленому законом порядку.

Серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин з хімічних речовин та (або) рослин слід розуміти виробничий процес, спрямований на отримання партій наркотичних засобів, психотропних речовин за відповідною технологією, стандартом, зразком.

Незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин — це всі дії (включаючи рафінування, підвищення в препараті концентрації наркотичних засобів і психотропних речовин чи їх переробку), здійснені всупереч встановленого законом порядку, у результаті яких на основі наркотичних засобів, психотропних речовин,

прекурсорів наркотичних засобів і психотропних речовин одержуються готові до використання та (або) вживання форми наркотичних засобів, психотропних речовин або лікарські засоби, що їх містять, чи інші наркотичні засоби, психотропні речовини.

Під незаконним виготовленням прекурсорів слід розуміти процес їх одержання з відповідної вихідної сировини будь-яким способом, у будь-якому вигляді (порошку, рідини, суміші тощо), приготування шляхом змішування різних хімічних препаратів або хімічного синтезу (реакції).

Незаконне виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин утворює закінчений склад злочину з моменту, коли почали вчинятися дії, спрямовані на одержання таких засобів чи речовин, готових до вживання, або на рафінування чи підвищення у препаратах їх концентрації.

Незаконним придбанням наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів необхідно вважати їх купівлю, обмін на інші товари або речі, прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, позики, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого. Під незаконним придбанням розуміється також збирання залишків наркотиковмісних рослин на пожнивних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян, а також збирання таких дикорослих рослин чи їх частин на пустирях. Не визнається незаконним придбання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів, якщо воно здійснено у відповідності до вимог статті 27 Закону «Про наркотичні засоби...», а також згідно зі статтею 5 Закону «Про заходи протидії незаконному обігу...» (під час оперативної закупівлі). У таких випадках у діях осіб, які придбали ці засоби й речовини, складу злочину немає.

Під незаконним зберіганням потрібно розуміти будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів чи прекурсорів у володінні винної особи (вона може тримати їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці). Відповідальність за незаконне зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів настає незалежно від його тривалості.

Незаконне перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів полягає в умисному переміщенні їх будь-яким видом транспорту в межах території України з порушенням порядку і правил, установлених чинним законодавством.

Від перевезення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів слід

відрізнити їх перенесення з одного місця в інше, під час якого транспорт не використовується. Такі дії мають розглядатись як зберігання цих засобів і речовин.

Незаконне пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів — це незаконне переміщення їх у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посильним або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України. При цьому злочин вважається закінченим з моменту оформлення і відправлення посилки, багажу, листа, бандеролі з цими засобами або речовинами незалежно від того, отримав їх адресат чи ні. Якщо злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від волі винної особи (наприклад, у зв'язку із затриманням під час оформлення квитанції на відправлення посилки, бандеролі чи вантажного контейнера або при їх огляді в момент здачі для пересилання), дії останньої належить кваліфікувати як замах на вчинення цього злочину.

Злочини, передбачені статтями 307, 309 або 311 КК, визнаються закінченими з моменту вчинення однієї із зазначених у диспозиціях цих статей альтернативних дій. У випадках, коли винна особа вчинила одну або декілька зазначених дій, але не встигла вчинити іншу дію із тих, які охоплювались її умислом, скоєне слід розглядати як закінчений злочин за виконаними діями, а незавершена дія окремої кваліфікації як готування до злочину або як замах на злочин не потребує.

Здійснення суб'єктом підприємницької діяльності діянь, пов'язаних з обігом наркотичних засобів та (або) психотропних речовин, без отримання ліцензії охоплюється складом злочину, передбаченого статтею 307 або 309 КК, і додаткової кваліфікації за статтею 203 або 202 КК не потребує».

4. Доповнити пункт 20 постанови абзацом другим такого змісту:

«3 урахуванням того, що статтею 44 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність за незаконні виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах, відповідальність за частиною першою статті 309 КК настає в разі вчинення зазначених у цій частині незаконних дій з наркотичними засобами або психотропними речовинами у розмірах, які становлять величину між верхньою межею невеликих розмірів і нижньою межею великих розмірів, зазначених у Таблицях 1 і 2».

5. У тексті постанови слова «Закон «Про обіг...» та скорочення «ст.», «ч.», «п.» замінити словами «Закон «Про наркотичні засоби...», «стаття», «частина», «пункт» у відповідних відмінках.